

Журенко Я. В.,

orcid.org/0000-0002-4511-1199

аспірантка кафедри української мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ: ЦІННІСНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті обґрунтоване поняття гендеру в мові, його теоретичні засади у світовому та вітчизняному мовознавстві. Першими дослідниками гендеру стали зарубіжні науковці, серед яких Ш. Стоупс, Е. Парсонс, М. Біед, Л. Акерман, Р. Лакофф. Рушійною для майбутнього гендерології стала книга «Мова і місце жінки» (автор – Р. Лакофф), де автор пише про андроцентричність мови та піднімає питання статусу жінки взагалі.

Нами описані теоретичні передумови виникнення антропологічної наукової парадигми, представлена характеристика основних лінгвістичних тенденцій ХХ–ХХІ ст. Згадані нами у статті праці науковців В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Сепіра – Уорфа, Фердинанда де Соссюра стали підґрунтям для подальшого розвитку сучасної гендерної лінгвістики. Вплинула на розвиток гендерної лінгвістики також сучасна теорія постмодернізму. Роботи дослідників, які розробляли теорію гендеру, показують різні підходи до застосування гендерних досліджень у лінгвістиці. Це дає можливість простежити еволюцію різних методологічних поглядів щодо гендеру та гендерної лінгвістики.

Антропологічний підхід у лінгвістиці передбачає міждисциплінарну дотиковість: гендерний вимір досліджується у педагогіці, психології, соціології, філософії, літературознавстві.

У словнику за редакцією А. Денисової визначені напрями дослідження гендеру, це: соціолінгвістика, психолінгвістика, ідентифікаційна діагностика, лінгвокультурологічні та міжкультурні дослідження, феміністська критика мови, дослідження маскуліності, дослідження сексуальної практики представників сексуальних меншин. Вчені під різним кутом зору окреслюють такі проблеми: 1) мова та відображення в ній статі; 2) письмова й усна поведінка чоловіків і жінок.

Гендерна лінгвістика стала як наука завдяки активному розвитку гендерних досліджень, розробленню нових методик і напрямів, роботі вчених-мовознавців. Важливою перспективою розвитку вітчизняних гендерних досліджень є врахування національно-культурної специфіки України. Дослідження текстів з урахуванням гендеру потребує окремої методології.

Ключові слова: гендер, гендерна лінгвістика, парадигма, гендерні дослідження.

Постановка проблеми. Гендер є одним із центральних і фундаментальних понять сучасного суспільства. Гендерна лінгвістика, зародившись на Заході, почала активно розвиватися та стала предметом зацікавлення мовознавців та учених інших галузей (педагогів, психологів, політологів). Тому важливо дослідити тенденції розвитку гендерної лінгвістики й окреслити перспективу функціонування й осмислення гендеру в українському мовознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші кроки до гендерних досліджень у лінгвістиці зробили зарубіжні науковці: Ш. Стоупс (1928), Е. Парсонс (1913), М. Біед (1946), Л. Акерман (1962), Р. Лакофф (1973). Книга Р. Лакоффа «Мова і місце жінки» [1] стала основою для майбутніх гендерних досліджень. У ній ідеться про андроцентричність мови та збитковість образу жінки в тогочасній картині світу.

У кінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. з'являються праці про гендер у мові: «Linguistic und Frauensprache» («Лінгвістика та жіноча мова», 1978), З. Трьомель-Пльотц «Das Deutsche als Mannersprache» («Німецька як мова чоловіків», 1984) та ін.

На початку 90-х рр. вийшла праця Д. Таннен «Ти мене просто не розумієш. Жінки та чоловіки в діалозі» [2]. У книзі проаналізовано комунікативні невдачі у щоденному спілкуванні людей протилежної статі та змодельовано причини такої поведінки, в основі якої лежить протиставлення понять «статус» і «взаємозалежність». Роботи дослідників, котрі розробляли теорію гендеру, показують різні підходи до застосування гендерних досліджень у лінгвістиці. Це дає можливість простежити еволюцію різних методологічних поглядів на гендер і гендерну лінгвістику.

Посилаючись на Дж. Коетса, О. Горошко виділяє три періоди розвитку гендерних досліджень:

«І період – 1960–1970 рр. Це був т. зв. ранній період, коли переважав суто соціолінгвістичний підхід, який опирається на есенціалістську парадигму, що приймає наявність статевої дихотомії мовлення як певну даність. Переважали кількісні методи дослідження чоловічого та жіночого мовлення.

ІІ період – 1970–1980 рр. Період становлення культурологічного підходу. Для цього періоду було характерне превалювання якісної, етнографічної методології досліджень.

ІІІ період – із початку 90-х рр. минулого століття. Виникає більш динамічна соціально конструктивістська модель гендеру, що робить можливим сполучення якісного та кількісного підходів у його аналізі» [3, с. 68].

У сучасній науковій парадигмі всі три підходи вважаються взаємодоповнювальними, і лише у своїй сукупності вони володіють пояснювальною силою [4].

У 80–90-ті рр. до гендерних досліджень у мовознавстві долучилися жінки-науковиці, а саме: Г. Абреїмова, А. Архангельська, Н. Арутюнова, О. Бессонова, М. Брус, Н. Герцовська, О. Горошко, М. Дмитрієва, А. Залевська, О. Каменська, А. Кириліна, І. Левонтіна, Т. Маслова, О. Семиколенова, І. Семенюк, Л. Синельникова, В. Слінчук, Л. Ставицька, Т. Сукаленко, Я. Пузиренко, І. Халєєва, М. Яцимірська та ін. Серед чоловіків-науковців, що займаються гендерною проблематикою, відзначимо О. Тараненка, А. Загнітка, А. Нелюбу, І. Ольшанського.

Мета статті – обґрунтувати поняття гендеру в мові, його теоретичні засади у світовому та вітчизняному мовознавстві, описати теоретичні передумови виникнення антропологічної наукової парадигми, простежити основні лінгвістичні тенденції ХХ–ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтям для формування сучасної гендерної лінгвістики були засадничі лінгвістичні концепції В. фон Гумбольдта [5], О. Потебні [6] та теорія лінгвістичної відносності Сепіра – Уорфа, теорія казанської лінгвістичної школи І.О. Бодуена де Куртене [7], а також соціологічний напрям, заснований Фердинандом де Соссюром.

В. фон Гумбольдт наприкінці ХІХ ст. зауважував, що вивчення мови має здійснюватися в тісному зв'язку зі свідомістю і мисленням людини, її культурою та духовним життям [5]. У працях В. фон Гумбольдта знаходимо перші зауваги щодо дослідження мови співвідносно із суб'єктом мовлення, які переросли в сучасному мовознавстві в антропоцентричний напрям досліджень, що «розробляв питання зв'язку мови з мисленням людини, її внутрішнім світом і культурними цінностями. Визначалися пріоритети психологічного й етносоціологічного елементів, концентрувалася увага на людській особистості як носії та творцеві мовної картини світу» [8, с. 10].

О. Потебня досліджує питання про взаємозв'язок мови та мислення. Услід за Гумбольдтом він доводить, що «мова є засобом не виражати вже готову думку, а створювати її <...>, вона є не відображенням сформованого світогляду, а основою його формування» [6, с. 155–156].

І.О. Бодуен де Куртене вихід із кризи мовознавства кінця ХІХ ст. вбачав у зв'язку лінгвістики із психологією та соціологією, у послідовному синхронному підході до мови, у відмові від обов'язкового історизму [7].

Е. Сепір розглядав взаємозв'язки мовознавства з іншими науками, наголошував на необхідності співпраці лінгвістів із культурологами, психологами, соціологами. Особливе значення надавав антропології та історії культури, вважаючи, що саме через мову можна вивчити культуру: «Система культурних стереотипів кожної цивілізації впорядковується за допомогою мови, яка відображає певну цивілізацію» [9]. Факти засвідчують, що «реальний світ» значною мірою несвідомо будується на мовних нормах цього суспільства. Світи, у яких живуть різні суспільства, – це різні світи, а не один і той самий світ із різними навішаними на нього ярликами. Ми бачимо, чуємо і взагалі сприймаємо навколишній світ саме так, а не інакше головним чином завдяки тому, що наш вибір у його інтерпретації визначається мовними звичками нашого суспільства [9].

Вплинула на розвиток вітчизняної гендерної лінгвістики і сучасна теорія постмодернізму, оскільки збіглися у часі становлення й інтенсивний розвиток гендерної лінгвістики з розвитком постмодерністської філософії та зміною наукової парадигми в гуманітарних науках.

До початку ХХІ ст. у лінгвістиці було три парадигми: 1) генетична, історична; 2) таксономічна, системно-структурна; 3) комунікативно-структурна [10, с. 5]. Їх вважаємо поступовим переходом до бачення людини в центрі Всесвіту та науки. Останнє ж десятиліття у мовознавчій науці позначилося переходом від структурної лінгвістики до антропологічної, яка розглядає мовні явища у зв'язку з людиною, її мисленням і духовно-практичною діяльністю. «Дослідники гендерної проблематики в лінгвістиці дедалі частіше вказують на наявність такої характерної ознаки, як антропоцентричність» [11, с. 104]. «Антропоцентризм – сукуп-

ність поглядів на людину як кінцеву мету світобудови та центр Всесвіту» [11, с. 104].

Гендерний вимір стає важливим предметом вивчення у багатьох наукових галузях педагогіки (Т. Голованова, Т. Дороніна, О. Луценко), психології (Ш. Берн, Т. Говорун, Д. Ільїн), соціології (О. Кісь, О. Ключко, Ф. Тейлор), філософії (Н. Хамітов), літературознавства (В. Агеєва, Т. Гундорова).

Із позиції психології гендер як категорія теорії та практики узагальнює знання того, як у конструктивний спосіб можна досягти міжстатевої гармонії на всіх рівнях функціонування суспільства і, навпаки, які засади побудови взаємин статей спричиняють напруження, конфлікти, дисбаланс розвитку.

Соціологи зазначають, що гендер – організована модель соціальних відносин між жінками та чоловіками, конструйована основними інститутами суспільства.

Гендерні дослідження та політологія перехрещуються відтоді, як гендер трактували як систему владних відносин (Дж. Скотт) [12, с. 1053]. Л. Літвін дає своє визначення гендеру у політології: «Гендер у політичній науці – це політикокольоровий, стереотипний конструкт, тісно пов'язаний зі статтю, який формується під впливом ментальних особливостей політичної культури й уособлює зовнішні очікування та внутрішні характеристики суспільно-політичної поведінки чоловіків і жінок, що склалися історично» [13, с. 237].

У словнику гендерних термінів за редакцією А. Денисової визначені такі напрями дослідження гендеру: соціолінгвістика, психолінгвістика, ідентифікаційна діагностика, лінгвокультурологічні та міжкультурні дослідження, феміністська критика мови (феміністська лінгвістика), дослідження маскуліності, дослідження сексуальної практики представників сексуальних меншин [14].

О. Швейцер предметом дослідження соціолінгвістики вважає «вплив соціальних чинників на функціональне використання мови у процесі мовленнєвої комунікації, аналіз впливу цих чинників на саму структуру мови, їхнє відображення в мовній структурі. До того ж досліджуються не лише зв'язки між мовою й об'єктивними соціальними чинниками, але й відображення в мові та мовленнєвій діяльності суб'єктивних соціальних чинників, таких як соціальні настанови та соціальні цінності» [15, с. 69].

Психолінгвістичні праці з гендерології охоплюють два напрями: «перший стосується мовної свідомості різногендерних суб'єктів шляхом асоціативного експерименту: асоціативні профілі мовної свідомості носіїв російської мови й українсько-російського білінгвізму досліджуються з урахуванням параметрів гендеру, віку, особливого психофізіологічного стану й умов життя (мешканці тюрем, хоспісів). <...> Другий напрям – психолінгвістичне вивчення статі в аспекті психічних і фізіологічних чинників, що зумовлюють причини появи відмінностей у мові чоловіків і жінок» [10, с. 241–242].

К. Мізін пропонує виклад розроблених ним теоретико-методологічних засад нового напрямку – зіставної лінгвокультурології. На думку автора, об'єкт дослідження зіставної лінгвокультурології – втілення культур різних етносів у мовних одиницях (метафорах, фразеологічних одиницях, пареміях), категоріях і відношеннях між ними, предмет – презентація та інтерпретація втілення певної культури в мові та мовленні на тлі зіставлення з іншими культурами й мовами для встановлення спільних і відмінних рис цих лінгвокультур у синхронії [16, с. 40–41]. Базовими одиницями лінгвокультурології є «національна мовна картина світу», «лінгвокультурний концепт», «лінгвокультурема» та «національна

мовна особистість». У зіставній лінгвокультурології ці одиниці виконують функцію зіставлення. «Мовна особистість» і «лінгвокультурний концепт» відображають «ментальність і менталітет узагальненого носія природної мови» та надають «дослідницький інструмент для відтворення прототипного образу «людини-мовця» [14, с. 71].

Дослідники цих напрямів під різним кутом зору окреслюють такі проблеми: 1) мова та відображення в ній статі. Метою цього підходу є опис і пояснення того, як маніфестується в мові наявність людей різної статі, які якості й оцінки приписуються чоловікам і жінкам, у яких тематичних групах мовної картини світу вони найбільш поширені та як функціують гендерні стереотипи; 2) письмова й усна поведінка чоловіків і жінок [17].

Активний розвиток гендерних досліджень, розроблення нових напрямів і методик зробили можливим формування гендерної лінгвістики як науки.

Гендерні дослідження «відзначаються тенденцією поглиблення проблематики, чітким визначенням свого об'єкта та принципів дослідження» [3, с. 68]. Їхній розвиток О. Горошко аналізує «як перехід: від фіксації та констатації окремих фактів у мові та мовленні до соціопсихологічного та соціокультурного трактування гендера і спроби створення теоретичної бази гендерних досліджень у лінгвістиці; від вивчення усного мовлення до аналізу письмового; від окремих емпіричних досліджень із неоднорідною методикою до спроб вибрати й уніфікувати методи взагалі; від аналізу мовлення до аналізу мови (мов); від квантитативного підходу до якісного і парадигматичного; від синхронії до діахронії» [3, с. 68].

На початку XXI ст. Л. Ставицька зауважувала, що «сучасний стан лінгвогендерологічних студій в Україні відзначається полівекторністю наукових зацікавлень і дослідницьких парадигм, що співмірні з лінгвальною спеціалізацією мовознавців» [10, с. 245]. До проблемних аспектів української гендерної лінгвістики Л. Ставицька відносила мову і відображення у ній статі, дослідження маскуліності – фемінності (як одного із фундаментальних факторів, які впливають на специфіку мовної картини світу), гендерні стереотипи мовної поведінки та гендерні рецепції різних мов світу, типологію мовленнєвих актів і жанрів [18, с. 61–63].

Перспективу дослідження бачимо у розширенні теоретичної бази гендерної лінгвістики, поступовому усталенні термінологічного апарату. Дослідження художніх текстів з урахуванням гендеру потребує окремої методології. Важливо дослідити те, як пишуть автори-жінки й автори-чоловіки про жінку та чоловіка.

Література:

1. Lakoff R. Language and women's Place. *Language in Society*. 1973. № 2. P. 45–79.
2. Tannen D. You just don't understand. Women and man in conversation. N.-Y., 1990.
3. Горошко О. Квантитативний аспект гендерних досліджень у лінгвістиці (спроба рефлексії). *Українська мова*. 2004. № 3. С. 67–74.
4. Горошко О. Гендерная проблематика в языкознании. URL: <http://www.owl.ru/win/books/articles/gorshko.htm>.
5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / пер. Г.В. Рамшвили. Москва : Прогресс, 1984. 400с.
6. Потебня А.А. Мысль и язык : собр. трудов. Москва : Лабиринт, 1999. 300 с.
7. Шарадзенидзе Т.С. Лингвистическая теория И.А. Бодуэна де Куртене и ее место в языкознании XIX–XX веков. Москва, 1980. 136 с.
8. Струганец Л.В. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 88 с.

9. Сепир Э. Статус лингвистики как науки. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва, 1993. 261 с.
10. Ставицька Л.О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень України. *Мовознавство*. 2008. № 2–3. С. 236–246.
11. Маслова Ю.П. Особливості розвитку гендерних лінгвістичних досліджень в Україні та за кордоном. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/5536/1/24.pdf>.
12. Scott J. Gender : A Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review*, 1986. № 91/5. P. 1053–1075.
13. Хярчук Р.Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 248 с.
14. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентричной парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
15. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика: Теория. Проблемы. Методы. Москва : Наука, 1976. 176 с.
16. Мізін К.І. Нові напрями в українському мовознавстві: зіставна лінгвокультурологія. *Мовознавство*. 2012. № 6. С. 38–52.
17. Денисова А. Словарь гендерных терминов. Региональная общественная организация «Восток-Запад»: женские инновационные проекты». Москва : Информация XXI век, 2002. 256 с.
18. Ставицька Л.О. Гендерна лінгвістика: українська перспектива. *Українська мова*. 2004. № 3. С. 58–66.

Zhurenko Ya. Trends in the development of modern gender linguistics: value-based aspect

Summary. The article substantiates the concept of gender in language, its theoretical foundations in world and domestic linguistics. The first researchers of gender were foreign scientists, including S. Stopes, E. Parsons, M. Bied, L. Ackerman, R. Lakoff. The driving force for the future of gender studies was the book “Language and the place of women” (author – R. Lakoff), where the author writes about the androcentric language and raises the question of women's status in general.

We describe the theoretical preconditions for the emergence of the anthropological scientific paradigm, present the characteristics of the main linguistic trends of the XX–XXI century. The works of such scholars as W. von Humboldt, O. Potebnia, Sepir – Wharf, and Ferdinand de Saussure became the basis for the further development of modern gender linguistics. The development of gender linguistics has also been influenced by the modern theory of postmodernism. The works of researchers who have developed a theory of gender show different approaches to the application of gender study in linguistics. This makes it possible to trace the evolution of different methodological views on gender and gender linguistics.

The anthropological approach in linguistics presupposes interdisciplinary contact: the gender dimension is studied in pedagogy, psychology, sociology, philosophy, and literary studies.

The dictionary edited by A. Denisova identifies areas of gender research, namely: sociolinguistics, psycholinguistics, identification diagnostics, linguocultural and intercultural research, feminist critique of language, study of masculinity, study of sexual practice of sexual minorities. Scientists outline the following problems from different angles: 1) language and the reflection of gender in it; 2) written and oral behavior of men and women.

Gender linguistics emerged as a science due to the active development of gender research, development of new methods and directions, thorough study of linguists. An important perspective for the development of domestic gender research is to take into account and study the national and cultural specifics of Ukraine. Text research with an emphasis on gender requires a separate methodology.

Key words: gender, gender linguistics, paradigm, gender research.